

Kozak-Zychman, Wanda / Maślanka, Zuzanna

Szczałki kostne z pochówków ludności kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na stan. 26 w Strzyżowie, pow. Hrubieszów

Archeologia Polski Środkowowschodniej 7, 176-182

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WANDA KOZAK-ZYCHMAN, ZUZANNA MAŚLANKA

SZCZĄTKI KOSTNE Z POCHÓWKÓW LUDNOŚCI KULTURY WOŁYŃSKO-LUBELSKIEJ CERAMIKI MAŁOWANEJ
NA STAN. 26 W STRYŻÓWIE, POW. HRUBIESZÓW

Groby, z których pochodzą opracowane materiały kostne, wyeksplorowane zostały podczas badań przeprowadzonych w 1994 i 1995 roku przez A. Zakościelną i J. Gurbę z Katedry Archeologii UMCS w Lublinie (1995, 1996).

Analizę wykonano wg metod powszechnie stosowanych w antropologii (por. W. Kozak-Zychman, M. Szeliuga w tym tomie).

Wyeksplorowane z sześciu jam grobowych szczątki kostne należały do co najmniej 9 osobników dorosłych oraz 1 osobnika młodocianego – prawdopodobnie 6 mężczyzn i 4 kobiet. Zebrane zaś w okolicy grobów – do dorosłego mężczyzny (pochodzą być może ze zniszczonego grobu nr 5) i przypuszczalnie dorosłej kobiety (por. tab. 1).

Grób nr 1. Pochówek mężczyzny. Wiek zmarłego oceniono na 25–30 lat (*Adultus*).

Z czaszki pozostały: nieliczne i niewielkie ułamki kości pokrywowych (grubość 3–7); fragment piramidy prawej kości skroniowej; niewielki ułamek pochodzący z prawego kąta żuchwy oraz luzem 2 siekacze (I_1 , I_2), kieł (C) i ząb przedtrzonowy (P_1) pochodzące z prawej szczęki oraz 2 siekacze przyśrodkowe (I_1), prawy ząb przedtrzonowy (P_1) i trzonowy (M_3) z żuchwy. Powierzchnie koron słabo starte.

Szkielet pozaczaszkowy: krąg obrotowy i 3 dalsze kręgi odcinka szyjnego oraz ułamki łuków 7 kręgów piersiowych i co najmniej 1 lędźwiowego; prawy obojczyk (M-1 150) i fragment z końcem barkowym lewego – przy końcu barkowym prawego obojczyka obecne zielonkawe przebarwienia; brzeg boczny prawej łopatki z wydrążeniem stawowym (szerokość ok. 30) i fragment z grzebieniem łopatki lewej; niewielki ułamek trzonu mostka; 12 fragmentarycznie zachowanych żeber prawej i 8 lewej strony; prawie kompletna prawa kość ramienna (M-1 304; M-7 64) oraz fragmenty trzonu lewej (w tym 1 z partii dolnej z częścią dołu łokciowego); kość łódeczkowata, księżycowata, wielokątna większa i mniejsza oraz główkowata prawego nadgarstka; 2 kości prawego (IV i V) i komplet kości lewego śródreżca; 15 członów palców rąk; prawa kość biodrowa we frag-

mentach (w tym górna część talerza i część trzonu z wcięciem kulszowym większym) oraz fragment lewej (z wcięciem kulszowym większym i częścią panewki); ułamki kości krzyżowej z partii środkowej; fragmenty głowy i trzonów kości udowych; część prawej rzepki z powierzchnią boczną; fragmenty trzonu kości strzałkowych; 2 (II i III) kości prawego śródstopia; fragmentarycznie zachowana kość łódkowata prawego stępu; człon palca stopy.

Materiały kostne zebrane w okolicy grobu – a w tym m.in. ułamek kości potylicznej z guzowatością (grubość ok. 15), fragment trzonu kości udowej i fragmentarycznie zachowana głowa oraz lewa rzepka – nie dublowały się, co może sugerować ich przynależność do opisanego wyżej szkieletu.

Wśród szczątków zebranych nad grobem (z orani-ny) obecny był fragment muszli.

Przyżyciowa wysokość ciała badanego osobnika (zrekonstruowana w oparciu o długość największą zachowanej jedynie kości ramiennej) wynosiła około 159 cm. Jest to – w przypadku mężczyzn – kategoria wzrostu niskiego.

Do analizy C^{14} wyłączono prawą kość ramienną.

Grób nr 2. Pochówek trzech osobników: 2A – kobiety zmarłej w wieku około 30 lat (*Adultus/Maturus*), 2B – mężczyzny, którego wiek oceniono na 50–60 lat (*Maturus*) oraz 2C – osobnika młodocianego w wieku około 15 lat (*Juvenis*), prawdopodobnie płci żeńskiej.

Osobnik 2A

Czaszka z licznymi ubytkami, zachowana z żuchwą. Brak znacznego fragmentu łuski kości potylicznej powyżej otworu wielkiego, zniszczone wyrostki ryłcowate i jarzmowe obu kości skroniowych oraz kości podniebienne. Brak też obu kości łzowych, blaszki pionowej kości sitowej i lemiesza. Obustronnie uszkodzone przyśrodkowo trzony szczęki, kości nosowe oraz trzon i prawe skrzydło większe kości klinowej oraz wyłamany wyrostek skrzydłowy.

Stan użebienia:	x	M ₂	o	o	P ₁	C	I ₂	I ₁		I ₁	I ₂	C	x	o	o	o	o
		M ₂	M ₁	x	P ₁	C	I ₂	x		I ₁	I ₂	C	P ₁	x	M ₁	M ₂	

Po brakujących zębach w szczękach zębodoły w większości zasklepione (o), w żuchwie otwarte (x). Poza tym w żuchwie M_3 prawdopodobnie nie wyróżnione. Powierzchnie koron zębów w szczękach – szczególnie siekaczy i przedtrzonowych – starte wyraźnie, podczas gdy w żuchwie – korony zębów antagonistycznych – słabo. Jest to być może wynik nieprawidłowego zgryzu – *prognacja*, tzn. zgryz dystalny z odchyleniem górnych siekaczy do przodu, tj. *protrusio* (W. Łasiński 1985, s.166–167, rys. 123).

Pomiary czaszki: 1 g – op 177; 5 n – ba 100; 8 eu – eu 135; 9 ft – ft 92; 12 ast–ast 107; 13 ms – ms 90; 17 ba – b 130; 40 ba – pr 105; 45 zy – zy 122?; 46 zm – zm 93?; 47 n – gn 110?; 50 mf – mf 20; 48 n – pr 63?; 51 mf – ek 38; 52 wys. ocz. 31; 54 szer. ap. pir. 25?; 55 n – ns 46; 66 go – go 85; 69 id – gn 30; 70 wys. r. ż. 58; 71 szer. r. ż. 35.

Wskaźniki: 8:1 szer.-dł. 76,2; 17:1 wys.-dł. 73,4; 17:8 wys.-szer. 96,2; 45:8 j.-szer. 90,3?; 52:51 ocz. 81,6; 47:45 tw. 90,1?; 48:46 szcz. V. 67,7?; 9:8 cz.-szer. 68,1; 48:45 lic. K. 51,6?; 40:5 Flowera 105,0; 54:55 nosa 54,3?

Kobieta posiadała średnio długą, średnio wysoką i w stopniu średnim wysklepioną czaszkę. Miała średnio szerokie czoło, wąską twarz i średnio szerokie lico, a przy tym szeroki nos oraz średnio wysokie oczodoły.

Cechy kranioskopijne: w *norma verticalis* czaszka pięciokątna (*pentagonoides*), czoło słabo pochylone, także łuki nadoczodołowe słabo wykształcone. Guzy czołowe i ciemieniowe wyraźne, gładyszka I–II, nasada nosa dość szeroka i spłaszczona.

Cechy niemetryczne: poza wspomnianymi M_3 w szczęce, odnotowana na lewej kości jarzmowej *processus marginalis*, zaś na prawej kości ciemieniowej *foramen emisarium parietale*. Obecne też były *sutura metopica*, *ossa intersuturarum s. coronalis*, *s. sagittalis* oraz *s. lambdaidea*.

Szkielet pozaczaszkowy: 3 fragmentarycznie zachowane kręgi szyjne (w tym szczytowy i część obrotowego), 8 piersiowych i 2 z odcinka lędźwiowego; obojczyki uszkodzone przy końcach mostkowych i barkowych; kąty boczne obu łopatek z wydrążeniem stawowym (szerokość L 23) i uszkodzonymi wyrostkami; fragmenty co najmniej 9 żeber prawej i 6 lewej strony; prawa kość ramienna – uszkodzony guzek większy i środkowa część trzonu (M–1 285; M–2 282) oraz fragment trzonu z uszkodzoną nasadą dalszą kości lewej (M–7 59); obie kości łokciowe – w lewej uszkodzona nasada górna a dalsza zniszczona, z prawej pozostał trzon z uszkodzoną nasadą dolną (M–3 L 31, P 32); prawa kość promieniowa uszkodzona przy obu nasadach (M–1 221, M–2 211, M–3 39) oraz środkowa część trzonu kości lewej i wyłamane nasady luzem; obie kości łódeczkowate, księżycowate, wielokątne mniejsze, główkowate oraz prawa

trójgraniasta i haczykowata nadgarstka; 9 kości śródreca (obie I, III, IV i V oraz prawa II); 10 członów palców rąk; nieznacznie uszkodzona przy powierzchni uchowanej prawa kość miedniczna oraz kość lewa we fragmentach – zniszczony talerz, wyłamane gałęzie kości łonowej i kulszowej (luzem); niewielkie ułamki kości krzyżowej; obie kości udowe – uszkodzone głowy i nadkłykie w nasadzie dalszej, w lewej barak także krętara większego (M–1 L 398!, P 388; M–2 L 391, P 383; M–8 L 72, P 75); uszkodzone przy nasadach obie kości piszczelowe (M–1 L 325, M–1a L 330; M–10b L 69, P 68); prawa kość strzałkowa kompletna, w lewej brak nasady górnej (M–1 P 319; M–4a L 35?, P 38); obie kości piętowe, łódkowate, sześciennie, klinowate boczne oraz lewe skokowa i klinowata przyśrodkowa stopy; 5 kości śródstopia (I, II, III i V lewego śródstopia oraz II prawego); 5 członów palców stóp.

Przyżyciowa wysokość ciała osobnika 2A wynosiła około 151 cm, co w przypadku kobiet odpowiada kategorii wzrostu poniżej średniego.

Osobnik 2B

Czaszka z żuchwą, mózgowczaszka zrekonstruowana z fragmentów, kości twarzy górnej luzem. Zachowały się: kość czołowa (zniszczone części oczodołowe) zespolona z kośćmi nosowymi, skrzydłami większymi kości klinowej (ułamki skrzydeł mniejszych luzem), ciemieniowymi, kością potyliczną (fragmenty obu części bocznych i podstawa wyłamane) i kośćmi skroniowymi (w obu uszkodzone łuski i wyrostki jarzmowe, wyrostków rylcowatych brak). Z twarzoczaszki pozostały wyżej wspomniana żuchwa oraz obie szczęki (trzon prawej z zębodołami M_2 i M_3 zniszczony) połączone z kośćmi jarzmowymi i podniebiennymi (z prawej pozostał fragment blaszki poziomej).

Stan uzębienia:

o P ₂ P ₁ C I ₁ I ₁	I ₁ I ₂ C P ₁ P ₂ o M ₂ x
o o M ₁ P ₂ P ₁ C I ₂ I ₁	I ₁ I ₂ C P ₁ P ₂ o o o

W szczęce obustronnie po brakujących M_1 zębodoły zamknięte (o), lewostronnie po M_3 otwarte (x). W żuchwie prawostronnie po P_2 pozostał tylko korzeń, po brakujących zębach trzonowych zębodoły zasklepione, tylko po M_1 strony prawej otwarty. Korony wszystkich zębów wyraźnie starte.

Pomiary czaszki: 1 g – op 190?; 8 eu – eu 137?; 9 ft – ft 96; 12 ast–ast 110?; 17 ba – b 145?; 45 zy – zy 140?; 46 zm – zm 95; 47 n – gn 115?; 48 n – pr 70?; 51 mf – ek 42; 52 wys. ocz. 34; 54 szer. ap. pir. 24; 55 n – ns 47?; 66 go – go 99?; 69 id – gn 31; 70 wys. r. ż. 68; 71 szer. r. ż. 36.

Wskaźniki: 8:1 szer.-dł. 72,1?; 17:1 wys.-dł. 76,3?; 17:8 wys.-szer. 105,8?; 45:8 j.-szer. 102,1?; 52:51 ocz. 80,9; 47:45 tw. 82,1?; 48:46 szcz. V. 73,6?; 9:8 cz.-szer. 70,0?; 48:45 lic. K. 50,0?; 54:55 nosa 51,1?

Mężczyzna posiadał długą, wysoką i dobrze wysklepioną czaszkę. Miał szerokie czoło, szeroką twarz i średnio szerokie lico, a także średniej szerokości nos oraz średnio wysokie oczodoły.

Cechy kranioskopijne: w *norma verticalis* czaszka równoległoboczna (*rhomboides*), wyraźnie pochylone czoło, dobrze wykształcone łuki nadoczodołowe, guzy czołowe i ciemieniowe wykształcone słabo, gładyszka – VI, guzowatość potyliczna zewnętrzna – 5.

Cechy niemetryczne czaszki: obustronnie wystąpiły *foramen supraorbitale*, dwudzielny *foramen infraorbitale* oraz *processus marginalis*, lewostronnie zaś dwudzielny *foramen zygomaticofaciale* i M_3 w szczęce, prawostronnie *foramen mastoideum* poza szwem oraz M_3 w żuchwie. Odnotowano też brak *foramen palatinum minus* po stronie lewej. Spośród cech monolateralnych obecne były: *ossa intersuturarum s. lambdoidae* oraz *tuberculum pharyngeum*.

Szkielet pozaczaszkowy: komplet kręgów szyjnych – na trzonach osteofity, C_5 i C_6 zrośnięte – prawdopodobnie zmiana degeneracyjna, 3 uszkodzone kręgi piersiowe i fragmenty pozostałych z tego odcinka kręgosłupa oraz 3 fragmentarycznie zachowane kręgi lędźwiowe; niewielki ułamek trzonu mostka; lewy obojczyk ($M-1$ 150) i uszkodzony przy końcu barkowym obojczyk prawy; fragment brzegu bocznego z wydrążeniem stawowym, wyrostkiem kruczym (szerokość 30), grzebieniem i uszkodzonym wyrostkiem barkowym lewej łopatki oraz niewielki fragment brzegu bocznego łopatki prawej; fragmenty co najmniej 9 żeber lewej i 2 prawej strony; prawie kompletna lewa kość ramienna i uszkodzona przy nasadach kość ramienna prawa ($M-1$ L 303, P 305; $M-7$ L 64, P 65); obie kości łokciowe – w prawej uszkodzona nasada dalsza, w lewej nasada dalsza zniszczona ($M-3$ L 37, P 36); prawa kość promieniowa i uszkodzona przy obu nasadach kość promieniowa lewa ($M-1$ P 240; $M-3$ L 44, P 42); 3 człony palców rąk; lewa kość miedniczna – zniszczony talerz powyżej powierzchni uchowatej i gałąź kości kulszowej oraz fragmentarycznie zachowana kość miedniczna prawa – talerz we fragmentach, zniszczona gałąź dolna kości łonowej i gałąź kości kulszowej; niewielkie ułamki kości krzyżowej; kompletna lewa kość udowa i uszkodzona prawa – zniszczony krętarz większy i nadkłykiec przyśrodkowy ($M-1$ L i P 427; $M-2$ L 423, P 424; $M-8$ L 86, P 85); lewa rzepka; uszkodzone przy nasadach obie kości piszczelowe ($M-1$ P 360; $M-1a$ P 363; $M-10b$ L i P 80); trzon prawej kości strzałkowej i wyłamana nasada dalsza luzem oraz kość strzałkowa lewa z uszkodzoną nasadą górną ($M-1$ L 340?; $M-4a$ L 42); obie kości piętowe, skokowe, łódkowate i sześcienne oraz komplet kości klinowatych prawego stępu; II kość lewego śródstopia i komplet kości śródstopia prawego; 3 człony palców stóp.

Przyżyciowa wysokość ciała wynosiła około 161,5 cm – kategoria wzrostu poniżej średniego.

Do analizy C^{14} wyłączono prawą kość ramienną.

Osobnik 2C

Czaszka zniszczona i niekompletna, z żuchwą. Zaznaczona lekka deformacja pośmiertna. Część mózgo-czaszki zrekonstruowano z fragmentów. Zachowały się: kość czołowa zespolona z kośćmi ciemieniowymi (zniszczona prawa część oczodołowa oraz prawa strona łuski poniżej kresy skroniowej); kość potyliczna (prawa część boczna z kłykiem i podstawa – wyłamane); kości ciemieniowe (w prawej brak części z brzegiem potylicznym); kości skroniowe (uszkodzone wyrostki sutkowe i jarzmowe, rylcowatych brak); kość klinowa (wyłamany trzon zespolony z fragmentami skrzydeł większych i ułamki tychże luzem). Z twarzoczaszki pozostały: wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej; lewa strona szczęki oraz żuchwa – zniszczone oba wyrostki kłykiowe, wyrostki dziobiaste uszkodzone.

Stan uzębienia:	Luzem	C	I_2	x	C	P_1	P_2	M_1
	M_2	M_1	P_2	x	C	I_2	x	x x x P_1 P_2 M_1 M_2

Po wszystkich brakujących zębach zębodoły otwarte (x). We wszystkich trzonowcach żuchwy (M_1 i M_2) niewielkie ubytki próchnicze.

Pomiary czaszki: 1 g – op 195?; 9 ft – ft 89?; 13 ms – ms 98?; 66 go – go 84?; 69 id – gn 26; 70 wys. r. ż. 53?; 71 szer. r. ż. 32.

Cechy niemetryczne czaszki: lewostronnie *foramen mastoideum* poza szwem prawostronnie *torus acusticus* oraz obustronnie zawiązki M_3 w żuchwie.

Szkielet pozaczaszkowy: 2 kręgi szyjne, 2 piersiowe i fragmenty 3 innych z tego odcinka kręgosłupa oraz 3 kręgi lędźwiowe; brzeg z kątem bocznym i grzebieniem prawej łopatki; ułamki co najmniej 4 żeber prawej i 3 lewej strony; trzon z nasadą dalszą i fragment nie zrośniętej jeszcze głowy prawej kości ramiennej luzem oraz trzon z uszkodzoną nasadą dalszą kości lewej; trzony obu kości łokciowych i promieniowych; fragment trzonu z nasadą dalszą kości śródrecza; fragmentarycznie zachowane obie kości biodrowe, kulszowe i łonowe – panewka nie uformowana; trzony, nie zrośnięte głowy i krętarze większe obu kości udowych; trzony obu kości piszczelowych i nie zrośnięta nasada górna lewej kości luzem; trzony we fragmentach obu kości strzałkowych; fragmentarycznie zachowane obie kości piętowe; obie kości łódkowate oraz skokowa, klinowata pośrednia i boczna prawego stępu; 2 kości śródstopia (uszkodzona I kość lewego i II prawego).

Grób nr 3. Pochówek dwóch osobników: 3A – prawdopodobnie kobiety zmarłej w wieku 20–25 lat (*Adultus*) oraz 3B – mężczyzny, którego wiek oceniono na 50–60 (*Maturus*).

Osobnik 3A

Czaszka: fragment lewej strony kości czołowej z uszkodzoną częścią oczodołową i wyrostkiem jarzmowym; wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej; dolna część lewej kości ciemieniowej z brzegiem łuskowym; lewa kość skroniowa (uszkodzona łuska, brak wyrostka jarzmowego i rylcowatego) oraz niewielki fragment z podstawą wyrostka jarzmowego kości skroniowej prawej; fragment z podstawą lewego wyrostka skrzydłowego kości klinowej; małe fragmenty obu części bocznych kości potylicznej (kłykiec zniszczone); fragmentarycznie zachowany trzon lewej szczęki z zębodołami od I₁ do M₁ oraz mały fragment trzonu z zębodołami siekaczy strony prawej; środkowa partia trzonu żuchwy z zębodołami od P₁ prawej do C lewej strony i fragment z zębodołami od M₁ do M₃ tej samej strony oraz fragment lewej gałęzi żuchwy bez wyrostka kłykciowego.

W okolicy otworu słuchowego, na wyrostku sutkowatym lewej kości skroniowej i lewej gałęzi żuchwy obecne zielonkawe przebarwienia zapewne po ozdobach miedzianych.

Stan uzębienia:	x x		x x C P ₁ P ₂ M ₁
	P ₁ C I ₂ I ₁		I ₁ I ₂ x - - M ₁ M ₂ M ₃

Po brakujących zębach zębodoły otwarte (x). Luzem obecne: M₂, M₃ lewej szczęki i C, P₁, P₂, M₁, M₂, szczęki prawej oraz P₁, P₂ pochodzące z lewej strony żuchwy i M₁, M₂, M₃ ze strony prawej. Korony wszystkich zębów starte słabo.

Pomiary: 69 id – gn 30?; 71 szer. r. ż. 35?

Cechy niemetryczne czaszki: lewostronnie *sulcus supraorbitalissu* i M₃ w szczęce oraz obustronnie M₃ w żuchwie.

Szkielet pozaczaszkowy. Zachowały się nieliczne i niewielkie ułamki kręgów (w tym ząb kręgu obrotowego) oraz nieliczne wycinki żeber; oba obojczyki uszkodzone przy końcach mostkowych i barkowych (M-1 130?); fragment grzebienia prawej łopatki z podstawą wyrostka barkowego, górna część trzonu i fragment głowy prawej kości ramiennej oraz dolna część trzonu z uszkodzoną nasadą kości lewej; środkowe i górne partie trzonów z uszkodzonymi nasadami dolnymi kości łokciowych; środkowe części trzonów kości promieniowych; ułamki obu kości miednicznych – z częścią panewki okolicy wcięcia kulszowego większego oraz powierzchnią uchowatą; trzon lewej kości udowej we fragmentach (M-8 około 80 mm) oraz środkowa część trzonu kości prawej; zniszczone trzony obu kości piszczelowych oraz fragment nasady dalszej lewej kości luzem; środkowe części trzonów obu kości strzałkowych; lewa kość skokowa, fragment lewej kości łódkowatej i niewielki fragment z powierzchnią tylną lewej kości piętowej.

Osobnik 3B

Z czaszki zachowały się: środkowa część trzonu żuchwy – wyrostek zębodołowy zniszczony oraz luzem zęby – I₁ lewej strony, 2 I₂, M₁ prawej strony, korona M₁ strony lewej pochodzące ze szczęki oraz 2 I₁, 2 I₂, 2 C, 2 P₁, 2 P₂, a także korona zęba trzonowego pochodzące z żuchwy. Powierzchnie koron wszystkich zębów wyraźnie starte.

Szkielet pozaczaszkowy: trzon we fragmentach i niewielki ułamek nasady dalszej lewej kości ramiennej; środkowe części trzonu lewej kości łokciowej; fragmenty pochodzące z górnej i środkowej partii trzonu lewej oraz partii górnej prawej kości udowej, a także ułamek nasady dalszej; trzon we fragmentach lewej kości piszczelowej i fragmenty trzonu z górnej i środkowej części piszczeli prawej; niewielki fragment trzonu lewej kości strzałkowej.

Tylko niektóre kości zebrane nad grobem 3 i w jego pobliżu, jak m.in. fragment kości czołowej z wyrostkiem jarzmowym i częścią oczodołową strony prawej, piramida prawej kości skroniowej, a także nieliczne ułamki trzonów kości długich, mogły należeć do któregoś z osobników z grobu nr 3. Większość jednak szczątków, wyróżniająca się znaczną masywnością należała bez wątpienia do osobnika płci męskiej, najprawdopodobniej dorosłego lecz z innego pochówku – być może zniszczonego grobu nr 5. Były to: fragmenty kości czołowej z częścią nosową oraz prawą i lewą częścią oczodołową (łuki brwiowe wyraźne; prawostronnie obecny *sulcus supraorbitalis*), ułamki kości pokrywowych mózgowcowych (grubość 5–8) – zachowany niewielki odcinek szwu strzałkowego na jednym z nich nie zobliterowany, trzon lewej szczęki z zębodołami od I₁ do M₂ – obecne P₁, P₂, M₁ i M₂ o słabo starych powierzchniach koron (M₃ prawdopodobnie nie wyróżniony), dublujące się fragmenty trzonów, w tym pochodzące ze środkowej partii lewej piszczeli i lewej kości strzałkowej. Wśród nich znajdowały się fragmenty 3 kości zwierzęcych.

Grob nr 4. Pochówek mężczyzny zmarłego w wieku około 25 lat (*Adultus*).

Z czaszki pozostały: niewielki fragment łuski czołowej z częścią środkową szwu wieńcowego i uszkodzona przy brzegu strzałkowym prawa kość ciemieniowa, niewielki fragment z górnej części łuski kości potylicznej; prawa kość skroniowa (uszkodzona m.in. łuska oraz zniszczony wyrostek jarzmowy i rylcowaty); fragment prawego skrzydła większego kości klinowej; zespolona z fragmentem kości jarzmowej prawa strona szczęki; żuchwa we fragmentach z zachowaną prawą gałęzią.

Z opisanymi szczątkami wiązać można pochodzące „z I warstwy naturalnej” nad grobem i w pobliżu grobu: fragment kości czołowej z częścią nosową i przyśrodkową partią lewej części oczodołowej oraz składa-

jący się ułamek łuski czołowej, wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej, fragment lewej kości skroniowej z wyrostkiem sutkowatym i tylną częścią łuski, niewielki ułamek prawej części bocznej kości potylicznej z uszkodzonym kłykiem, fragment skrzydła większego kości klinowej oraz ząb sieczny żuchwy (I_1 strony prawej) i ewentualnie wyrostek dziobiasty lewej gałęzi żuchwy.

Stan uzębienia: $M_3 M_2 M_1 P_2 P_1 C I_2 I_1$ | M_1 luzem
 $M_3 M_2 M_1 P_2 P_1 C I_2 x$ | $x I_2 C x P_2 M_1 M_2$

W żuchwie lewostronnie M_3 prawdopodobnie nie wyrżnięty. Po innych brakujących zębach zębodoły otwarte (x). Powierzchnie koron wszystkich zębów słabo starte.

Pomiary: 55 n–ns (z 1/2) 26; 69 id – gn 32?; 70 wys. r. ż. 64; 71 szer. r. ż. 31.

Cechy niemetryczne: prawostronnie obecne M_3 w szczęce górnej i żuchwie, *foramen mastoideum* poza szwem oraz *ossa intersuturarum* w szwie węglowym.

Szkielet pozaczaszkowy: 5 kręgów szyjnych (w tym szczytowy i obrotowy), 8 fragmentarycznie zachowanych kręgów piersiowych i 5 lędźwiowych; prawy obojczyk z uszkodzonym końcem mostkowym i fragment z końcem barkowym obojczyka lewego; dolna partia trzonu mostka; brzeg boczny z wydrążeniem stawowym (szerokość ok. 28), grzebieniem i wyrostkiem barkowym prawej łopatki oraz część brzegu bocznego i grzebienia łopatki lewej; fragmenty co najmniej 8 żeber prawej i 7 lewej strony; prawa kompletna kość ramienna (M–1 327; M–2 322; M–7 62); górna część trzonu z nasadą bliższą prawej kości łokciowej i kompletna kość łokciowa lewa (M–1 271; M–2 237; M–3 33); uszkodzone przy nasadach obie kości promieniowe (M–1 L 249, P 250; M–2 L 235, P 236; M–3 L 40, P 41); obie kości haczykowate, kość łódeczkowata prawa oraz księżycowata, trójgraniasta, wielokątna większa i mniejsza, główkowata lewego nadgarstka; 3 kości śródrezcza lewego (II, III, IV) i 3 prawego (I – fragment, IV, V), 14 członów palców rąk; prawa kość miedniczna – uszkodzony talerz w części górnej i zniszczona kość łonowa (średnica panewki ok. 55); środkowa partia i fragment prawej części bocznej kości krzyżowej; nieznacznie uszkodzona przy nasadach prawa kość udowa (M–1 460; M–2 455; M–8 83) oraz niewielki ułamek trzonu i kłykcica przyśrodkowego kości udowej lewej; kompletna prawa rzepekka; uszkodzone przy nasadach obie kości piszczelowe (M–1 L 369, P 365; M–1a L 374, P 370; M–10b L 74, P 76); obie kości strzałkowe uszkodzone przy nasadach górnych (M–1 L 363, P 361; M–4a L 38, P 39); obie kości piętowe i skokowe, łódkowate, sześciennie, komplet kości klinowatych prawego i lewego stępu; 3 kości śródstopia lewego (I, III, V) i komplet kości śródstopia prawego, 8 członów palców stóp.

Być może ze szkieletem tym można łączyć zebrane ponad jamą grobową: trzon z fragmentarycznie zachowaną nasadą dalszą lewej kości ramiennej (M–7 60?) oraz lewą rzepekę.

Przyżyciowa wysokość ciała badanego osobnika wynosiła około 166 cm, co w przypadku mężczyzn odpowiada średniej kategorii wzrostu.

Do analizy ^{14}C wyłączono prawą kość ramienną.

Wśród szczątków „z I warstwy naturalnej” z okolicy grobu 4 obecny był fragment żebra zwierzęcego i fragment szabli dzika, zaś „z pogranicza oraniny i poziomu szkieletu” niewielka kość zwierzęca, prawdopodobnie gryzonia.

Grób (?) nr 6. Szczątki dwóch osobników dorosłych: 6A – mężczyzny zmarłego w wieku nie przekraczającym 60 lat oraz 6B – kobiety zmarłej po 25 roku życia.

Z osobnikiem 6A wiązać należy: 2 fragmenty łuski potylicznej (grubość 5–9, na guzowatości 20) i niewielki ułamek lewej części bocznej, 2 fragmenty kości ciemieniowej (grubość 5–10; zachowany odcinek szwu węglowego wolny), a także 2 fragmenty trzonu kości przedramienia, w tym lewej kości łokciowej z nasadą dolną (M–3 38); górną część trzonu prawej kości udowej, uszkodzoną głowę i podobny fragment z zachowaną głową i krętarzami kości udowej lewej (M–8 L 94, P 93), środkową część trzonu lewej kości piszczelowej oraz fragmenty trzonu z partii dolnej i obu nasad kości prawej, a także prawą kość piętową. Kości czaszki, szczególnie od wewnątrz, pokryte wytrąceniami wapiennymi.

Do osobnika 6B należały najprawdopodobniej: dolna część trzonu i fragment głowy lewej kości ramiennej (M–7 58?), prawa kość miedniczna – brak kości łonowej, talerz biodrowy uszkodzony (średnica panewki 48) oraz 2 fragmenty kości miednicznej lewej – z częścią panewki i guzem kulszowym oraz z okolicy wcięcia kulszowego większego i powierzchnią uchowatą, 2 górne segmenty z prawą częścią boczną kości krzyżowej, fragmentarycznie zachowany trzon prawej kości udowej (M–8 77), uszkodzona m. in. przy nasadach lewa kość piszczelowa (M–1 325; M–1a 330; M–10b 70) oraz 2 fragmenty trzonu kości piszczelowej prawej.

Nie wiadomo natomiast, któremu z osobników przypisać pozostałe szczątki, tj. krąg piersiowy, 3 niewielkie wycinki żeber, V kość prawego śródrezcza i trzon V kości prawego śródstopia. Niemożliwe jest też rozstrzygnięcie, czy wybrane z warstwy ornej 2 ułamki kości pokrywowych mózgowcowych i kilka małych fragmentów pochodzących z trzonów kości długich należały do któregoś z tych zmarłych.

Wśród szczątków kostnych z jamy grobowej obecny był fragment muszli, zaś wśród zebranych z I warstwy – fragment muszli i ząb zwierzęcy.

Wysokość ciała osobnika 6B, zrekonstruowana w oparciu o pomiar kości piszczelowej, wynosiła około 152 cm. W odniesieniu do kobiet jest to kategoria wzrostu poniżej średniego.

Grób nr 7. Pochówek osobnika dorosłego, najprawdopodobniej mężczyzny. Wiek zmarłego oceniono na 25–30 lat (*Adultus*).

Z czaszki zachowały się: fragment prawej części oczodołowej z wyrostkiem jarzmowym (obecny *sulcus supraorbitalis*); kilkanaście niewielkich ułamków kości pokrywowych (grubość 3–6), w tym łuski kości potylicznej (o grubości 3–9); piramidy obu kości skroniowych, wyrostek sutkowaty prawej kości oraz fragment z podstawą wyrostka jarzmowego i okolica otworu słuchowego zewnętrznego lewej kości skroniowej; lewa strona szczęki z zębodołami od I₁ do P₂ – obecne I₁, P₂ i luzem M₃ oraz prawa strona szczęki z zębodołami od I₁ do P₂ – obecne C, P₁, P₂ (powierzchnie koron wszystkich zębów słabo starte); niewielki ułamek pochodzący z prawej strony żuchwy z *foramen mentale* i zębodołami przedtrzonowców – obecny P₁ oraz uszkodzona głowa wyrostka kłykciowego prawej gałęzi.

Szkielet pozaczaszkowy: kilka niewielkich wycinków żeber, fragmentarycznie zachowany krąg szyjowy i kilka ułamków łuków kręgowych; fragment z uszkodzonym końcem mostkowym lewego obojczyka; fragment grzebienia i dwa inne, z podstawą wyrostka barkowego oraz z podstawą wyrostka kruczego prawej łopatki; fragment trzonu z partii środkowej i fragment głowy prawej kości promieniowej; dolna część trzonu z nasadą dalszą prawej kości łokciowej i podobny fragment trzonu z nasadą dalszą kości łokciowej lewej; kość główkowata lewego nadgarstka; 3 kości (I, II i III) prawego śródreżca; 4 człony palców rąk; niewielki ułamek talerza biodrowego z grzebieniem i drugi z okolicy pa-

newki; szyjka z krętarzem mniejszym i uszkodzoną głową oraz fragmentarycznie zachowana nasada dalsza prawej kości udowej; obie rzepki; fragmenty trzonów kości strzałkowych, w tym z zachowaną nasadą górną kości prawej; górna część trzonu z nasadą bliższą prawej kości piszczelowej; fragmenty prawej i lewej kości skokowej oraz lewej kości piętowej; 2 kości (I i V) lewego śródstopia.

Przynależność większości kości zebranych poza jamą grobową jest niepewna i trudno rozstrzygnąć czy należały do wspomnianego mężczyzny. Spośród szczątków zebranych w okolicy grobu pewny związek ma tylko fragment prawej kości skroniowej składający się z wyrostkiem sutkowatym wcześniej opisanym.

Być może z pochówku nr 7 pochodzą także: ułamki kości pokrywowych mózgowcowych, w tym ciemieniowych (grubość 3–8) i górna część brzegu bocznego z fragmentarycznie zachowanym wydrążeniem stawowym prawej łopatki oraz kąt boczny z wydrążeniem stawowym (szerokość 29) i podstawą wyrostka barkowego łopatki lewej, fragmenty prawej kości miednicznej z częścią panewki, wcięciem kulszowym większym oraz dolną partią powierzchni uchwatej oraz z guzem kulszowym, środkowa partia trzonu prawej kości udowej, fragmenty trzonu z partii środkowej i dolna część trzonu z nasadą dalszą prawej kości piszczelowej.

Z innego natomiast pochówku pochodzi dublujący się fragment łuski kości potylicznej (grubość w okolicy guzowatości 10) i lewa kość skokowa.

Opracowany materiał antropologiczny stanowi kolejne uzupełnienie dotychczasowej bazy źródłowej do badań nad obrządkiem pogrzebowym i zróżnicowaniem biologicznym ludności KW-LCM zasiedlającej Lubelszczyznę w epoce neolitu (W. Kozak-Zychman, E. Gauda 1997; W. Kozak-Zychman, M. Szeliga 2004, w tym tomie).

Tab. 1. Wiek i płeć zmarłych z pochówków na stan. 26 w Strzyżowie

Lp.	Nr grobu	Nr szkieletu	Płeć	Wiek	Kategoria wieku (wg R. Martina)*
1	1	1	M	25–30	<i>Adultus</i>
2	2	2A	K	ok. 30	<i>Adultus/Maturus</i>
3		2B	M	50–60	<i>Maturus</i>
4		2C	K?	ok. 15	<i>Iuvenis</i>
5	3	3A	K	20–25	<i>Adultus</i>
6		3B**	M?	50–60	<i>Maturus</i>
7	4	4	M.	ok. 25	<i>Adultus</i>
8	6	6A	M?	os. dorosły	?
9		6B	K?	os. dorosły	?
10	7	7***	M	25–30	<i>Adultus</i>

* – przyjęte przedziały: 15–20 *Iuvenis*, 20–30 *Adultus*, 30–60 *Maturus* i dla osobników powyżej 20 lat – dorosły;

** – z warstwy ornej nad i w okolicy grobu nr 3 zebrano szczątki kostne należące także do innego osobnika pici męskiej, najprawdopodobniej dorosłego, pochodzące być może ze zniszczonego grobu nr 5;

*** – niektóre z zebranych w pobliżu grobu nr 7 szczątki kostne należały do innego osobnika dorosłego, być może kobiety.

LITERATURA

- Kozak-Zychman W., Gauda E.
1997 *Materiały antropologiczne z grobów kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej odkrytych na terenie woj. zamojskiego*, APŚ, t. 2, s. 245–252.
- Kozak-Zychman W., Szeliga M.
2004 *Dalsze wyniki badań antropologicznych szczątków kostnych z pochówków kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na stan. 1C w Gródku nad Bugiem, pow. Hrubieszów (w tym tomie)*.
- Łasiński W.
1985 *Anatomia głowy dla stomatologów*, Warszawa.
- Martin R.
1928 *Lehrbuch der Anthropologie*, Jena.
- Zakościelna A., Gurba J.
1995 *Badania cmentarzysk kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na Grzędzie Horodelskiej [w:] Spr. UMCS ... w 1994 roku*, s. 3–7.
- 1996 *Badania cmentarzysk kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na Grzędzie Horodelskiej*, APŚ, t. 1, s. 9–17.

WANDA KOZAK-ZYCHMAN, ZUZANNA MAŚLANKA

BONE REMAINS FROM THE BURIALS OF THE POPULATION OF THE VOLHYNIAN-LUBLIN PAINTED POTTERY CULTURE AT SITE 26 IN STRZYŻÓW, HRUBIESZÓW DISTRICT

The materials come from the excavations carried out in 1994 and 1995 by A. Zakościelna and J. Gurba of the Archaeological Department UMCS in Lublin.

Six grave pits were explored which contained at least 9 adult individuals and 1 juvenile – probably 6 men and 4 women. The bones collected in the vicinity of the graves belonged to an adult man (probably from the destroyed grave no 5), and presumably to an adult woman (grave ?).

Grave no 1. A burial of a man died at the age of 25–30 (*Adultus*). The intravital body height measured about 159 cm – category of low height. A greenish colouring was noticed at the shoulder apex of right clavicle, what is probably caused by copper ornaments.

Grave no 2. A burial of three individuals: 2A – a woman who died at the age of 30 (*Adultus*), 2B – a man, aged 50–60 (*Maturus*) and 2C – a juvenile at the age of about 15 (*Juvenis*), probably female.

A woman from burial 2A had a medium long and medium high skull which was also medium arched. Her forehead can be determined as medium broad, her face as narrow and her face-front as medium broad. She had also wide nasal roots and orbital cavities of medium height. At maxilla – especially premolars and incisors – the attrition of teeth crowns is observed. At mandible only a small attrition of the antagonistic teeth is recorded. It is possible that this phenomenon was caused by incorrect contact of teeth – (*prognathism*) distal occlusion with an aberration of upper incisors forward (*protrusio*). The intravital body height of the individual from grave 2A measured about 151 cm – category of height below medium.

A man from burial 2B possessed long, high and well arched skull. His forehead was broad; his face was broad too, with medium wide face-front. He had medium wide nasal roots and medium high

orbital cavities. At the bodies of cervical vertebrae – *osteophytes*, C₅ and C₆ are grown together – which is probably a degenerative change. The intravital body height of the individual from grave 2B measured about 161, 5 cm – category of height below medium.

An individual from grave 2C was characterized by small carious defects at all molars of the mandible.

Grave no 3. A burial of two individuals: 3A – probably a woman died at the age of 20–25 (*Adultus*) and 3B – a man, aged 50–60 (*Maturus*). A mastoid bone of left temporal bone and a ramus of mandible bear greenish colouring.

Most of the remnants, which are characterized by considerable mass, were collected over and in the vicinity of the grave 3. They belonged to a male individual, presumably an adult but coming from different grave – possible from destroyed grave no 5. Among them there were three animal bones.

Grave no 4. A burial of a man died at the age of about 25 (*Adultus*). The intravital body height of the analysed individual measured approximately 166 cm – category of medium height.

Among the remnants from „I natural layer” in the vicinity of grave 4 a fragment of an animal rib was found as well as a fragment of a wild boar’s tusk. A small animal bone belonged presumably to a rodent was also discovered „in the boundary of humus and skeleton level”.

Grave (?) no 6. It contained the remains of two individuals: 6A – a burial of an adult man, aged around 60 and 6B – a burial of a woman died after the age of 25. The intravital body height of the individual 6B measured 152 cm – category of height below medium.

Grave no 7. A burial of an adult individual, probably male. His age was determined as 25–30 (*Adultus*).